

Sadik
Ibrahimović
Ruski
dnevnik

*Više nego što sam sada rekao, svijetu
se ne može govoriti – veliko more ne
može stati u mali izvor.*

Dželaluddin Rumi
Mesnevija (3810)

Mojim roditeljima

I

O UČENOM VELI EFENDIJI ne zna se mnogo. Pisanih tragova o njegovom dolasku i djelovanju u Tuzli nema, kao ni halvetijske tekije u ulici Tabašnice u kojoj je šejhovao. Nema spomena ni o njegovim učenicima, dervišima, njima sedmorici.

Nema, eto, gotovo ničega osim maglovitog predanja da je neki Veli efendija u osvit Prvog svjetskog rata došao odnekuda u Tuzlu s hilafetnamom halvetijskog šejha, kupio trošnu kućicu u Tabašnicama, uredio je, pretvorio u tekiju i podučavao tarikatskom odgoju sedmoricu derviša, među njima i mog djeda Jusufa. Bio je, vele, hafiz, vrstan poznavalac orijentalnih jezika, dok je bosanski jezik, prema istim nepozdanim predajama, govorio pjevljivo, naglašavajući zadnje slogove, pa se za njega pričalo da je Kurd iz Karamanije, poturčeni Bugarin iz Smirne, Arnaut iz Makedonije ili Albanije... Kako god da bilo, smisleno je pretpostaviti da je ovaj lutajući derviš zasigurno bježao od nečega – teško je, naime, drukčije objasniti njegov iznenadni dolazak u Tuzlu, zabačenu kasabu bez ikakve tesawufske tradicije, kao i jednako nenadani nestanak dvije godine kasnije. Također vele za njega da je bio u kasnim četrdesetim godinama, srednjeg rasta, kratke prosijede brade, krupnih plavih očiju, tih u govoru i nikada nasmijan. Ispod dugih rukava šejhovskog kijafeta provirile bi katkad nesrazmjerno

velike šake, grube i čvornovate – po njima se, govorio je djed Jusuf, ponajviše moglo doznati o njemu, jer takve ruke, ni šejhofske ni hodžinske, imaju samo ratnici, a ratar, veli opet Jusuf, podsigurno nije bio.

Osim što nije govorio o sebi, nepoznanica je i to kako je u nederviškoj sredini uspio okupiti učenike koje je – ravnajući se spram njihovih pameti – podučavao Kur'anu, fikhskim i akaidskim pravilima, a jednom sedmično, obično četvrtkom navečer, prevodio i tumačio fragmente iz Newevijevog *Bustanul Arifina*.

Svake noći iz tekije se mogao čuti zikrullah, glasno i ritmično izgovaranje Božijih imena, kroz koji se kao savršeni kontrapunkt provlačila sjetna ilahija – *Sejrana gel sejrana*. Mnogo godina kasnije kada sam i sâm čuo ovu prelijepu ilahiju, mogao sam bar naslutiti zašto je Jusuf jedne sniježne noći, bauljajući pijan i blatnjav kroz Tabašnice, krvav od nekakve tuče, zastao ispred tekije, dugo osluškivao huk zikra, drhtao od ledenog vjetra i neobjašnjive narastajuće slasti u sebi, i na koncu, kada se iz nečijeg grla prolomila ilahija, kao sluđen utrčao u tekijsko dvorište, pao na koljena i kroz suze pijano zaurloa: »Ljudi, evo me! Evo me, ljudi, hoću i ja tako!«

Premda sam podozriv spram ovakih prekonocnih prevrata u ljudskim životima, ova romantizirana sličica o Jusufovoj konverziji iz alkoholizma u dervišluk kroz generacije se provlačila u mojoj porodici, poprimajući tokom vremena sve čudesnije i nadnaravnije obrise, za što je najzaslužnija bila strina Zarifa, čudna i subudalasta žena, sklona živopisnom pojašnjavanju svega neobjašnjivog.

»Da vam kažem, dragi moji«, zaustila je jednom za bajramskom sofrom. »Jusuf je bio dobri, evlija! Zemlja se pod njim kupila! Od Tuzle do Zvornika nije mu trebalo

ni deset koraka! Ma, kakvih deset, ni pet mu nije trebalo, istinu vam govorim!»

Najednom, kao po kakvoj naredbi, nastajao bi tajac, kašike bi prestale kuckati i svi pogledi bili bi uprti u oca. A otac, šutljiv i odmjeren čovjek, polako bi tada ugasio cigaretu, ustao, otvorio ulazna vrata od kuće, pozvao Zarifu i bijesno procijedio: »Vidi, eno ti kuće! Do nje nemaš ni deset koraka, a ako te napenalam u guzicu preletjećeš do tamo brže od Jusufa! Hajde, marš!»

»Nemoj, ba, tako, Ismete, grehota je«, prošaputala bi preplašeno majka.

»Neka je sto grehota! Niko se neće sprdati s mojim ocem«, odbrusio bi i rukom dao znak da se nastavi s bajramskim ručkom.

Narednog dana, kao da se ništa nije ni desilo, Zarifa bi ponovo dolazila u našu kuću i mirno započinjala priču o tome kako planeta stoji na volu, pa kada vo mrdne rogovima onda bude zemljotres, kada kihne navale poplave, a kada mahne repom, eto orkanskih vjetrova i svakakvog kijameta. No, niko je više nije ozbiljno slušao, pa ni mi djeca, samo bi majka, zadubljena u ručni rad, odsutno klimala glavom zadovoljna što se danas priča o volovima i zemljotresu, a ne o Jusufu.

Tako, eto, bez obzira na teško razmrsivi koloplet poluistina, neistina i fantazija, ipak saznajemo da Jusuf jeste bio halvetijski derviš, učenik Veli efendijin, a potvrđivala je to i njegova inaba, derviška diploma, pisana arapskim jezikom, sitnim neshi pismom i potpisana rukom Veli efendije. Otac ju je brižljivo čuvao i pokazivao samo rijetkima i odabranima, kao kakvu dragocjenost, premda do dervišluka, a istini za volju ni do islama, i nije baš previše držao.

Mnogo je priča o Jusufu, najviše onih oprečnih, kontradiktornih, saznavao sam ih od oca, amidža, bližih i daljih rođaka, i svi su znali ponešto o njemu i njegovom šejhu, a, u biti, nisu znali gotovo ništa, naprosto su nagađali ili izmišljali, ali to da Jusuf nije volio hodže, e u tome su se svi slagali.

Počelo je, kažu, jednog petka, na džumi u Behrambegovoj džamiji. Decembar je bio, godine 1913., ljuta bosanska zima, u negrijanoj džamiji svega tri safa promrzlih džematlija.

Imam je vazio o novotarijama u vjeri, ne pominjući pri tome izravno derviše, ali svima je bilo jasno da govori upravo o njima.

Ukoliko izuzmemo pozivanja na kur'anske poruke, Vjerovjesnikovu tradiciju, prijetnje Džehennemom i tipično ulemanske retoričko-dogmatske eskapade, imamov vaz svodio se otprilike na ovo:

»Braćo moja draga! Evo, danas, u ovoj blagoslovljenoj Kući, s ovog časnog mjesta, u ovom odabranom danu, želio bih, braćo moja draga, upozoriti na to da ovdje i u ovoj čaršiji ima i onih koji su skrenuli, zalutali... Ili, bolje da kažem, ima onih koji su se odmetnuli od pravog i ispravnog puta – siratul mustekima... Jest, jest, ima ih i tu su među nama... Naizgled, isti su kao i mi – poste, klanjaju, zekat daju, ali nisu isti, braćo moja draga, samo se pretvaraju da su isti i tako prikriiveni nose sjeme smutnje u naše džemate, truju srca našoj dječici, govore im o nekakvih skrivenim učenjima, tajnama, o nekakvim mekamima i deredžama, siju tako nemir i fitneluk, lažu i bajaju, a navečer, u gluho doba, kada sav pošten svijet spava, okupljaju se u staroj kući Mujezinovića, hukću, mlate glavama, udaraju u kudume, podvriskuju, pjevaju... Šejtan je, braćo moja draga, u toj

kući i u tim ljudima, ako to uopšte i jesu ljudi... Zato ne idite tamo, ne prolazite pokraj tog šejtanskog svratišta, a ako već morate, prođite što brže, oborite pogled, pljucnite tri puta prema njima i zazovite pomoć od Boga...«

Jusuf je bio zbunjen. Nije ni slutio da hodže, ta gospodstvena duhovna aristokratija, prema kojima je od djetinjstva osjećao refleksno strahopoštovanje, imaju tako loše mišljenje o dervišima, a samim tim i o njemu samom. Osvrtao se i svuda oko sebe hvatao sumnjičave poglede prisutnih džematlija; većinu njih je dobro poznao, s nekim je pio u Trobegovoj kafani, s drugim, opet, bludničio u kupleraju Grand hotela, s nekim se potukao, ko bi sad znao zbog čega, nego, onako, od sile, od loše rakije koja bi nahrupila u glavu, zbog neke sitne čarke ili sisate Mađarice Ilone, ali sada, dok sluša imamovu grmljavinu s mimbera, dok lovi prijeteće poglede oko sebe, najednom mu je došlo da ustane, isprsi se i vikne: »Hej, šta to pričaš, bolan! Nisam ti ja nikakav šejtan, ne trujem i ne zavodim nikoga, nego zikrullah s ihvanima činim, Boga slavim i ljubim, Allaha Uzvišenog veličam! Pa, kako mogu biti šejtan ako Allaha i obdan i obnoć spominjem i veličam! Ako sam zbog Njegovog hatora ostavio i kafanu i rakiju i Ilonu i Veroniku i Marijetu, kako mogu biti šejtan, kako!?«

Veli efendija je osjetio Jusufov nemir, čvrsto ga uhvatio za ruku i lagano klimnuo glavom, što je značilo – šuti, sjedi, ne miči! Nakon džume, u džamijskom haremu, niko se s njim nije poselamio niti rukovao. Ubrzo, prišao im je imam. Tokom hutbe Veli efendija nije ga ni pogledao. Pred njim je sad stajao povisok, odeblji mladić, friško svršeni medresanlija, sitnih očiju neodređene boje i crvenog lica na kome se caklila rijetka i kao vosak žuta brada.

Pravi, pravcati balvan, s njim treba oprezno i pomirljivo – pomislio je šejh efendija.

»Samo da znaš, ja ono tebi«, reče imam.

»Znam«, tiho će šejh.

»Ako nastaviš, opet ću!«

»I to znam.«

»Pa, šta ćemo?«

»Mi ćemo ukinuti kudume i prestati učiti ilahije, a ti nas ostavi na miru!«

»To nije dovoljno!«

»Šta je dovoljno?«

»Zatvori tekiju!«

»To ne mogu! Šta ću s dervišima?«

»Ama, kakvi derviši, čovječe«, planu imam. »To su barabe, ništarije!«

»Ko je baraba, majku li ti«, poskoči uvrijeđeni Jusuf, ali ga Veli efendija ponovo čvrsto stisnu za ruku i dade mu znak da šuti.

»Nisu to barabe... Dobri su to ljudi, vrijedni i čestiti...«, mirno će šejh sada već sasvim uvjeren da od razumnog i pomirljivog razgovora neće biti ništa. »Nego«, opet će Veli efendija, »ti radi ono što moraš, a mi ćemo nastaviti svoje! I još nešto – nemoj da boguješ, jednog Boga već imamo!«

Tog petka u Jusufu se nešto prelomilo i praskom odjeknulo cijelim njegovim bićem. Uvreda ga je pekla kao žeravica, a zašto tako bolno, snažno i gotovo nepodnošljivo, nije umio dokučiti.

I šta je u toj naoko bezazlenoj uvredi »to su barabe, ništarije« bilo drukčije u odnosu na druge, svakodnevne i još grublje uvrede kojima ga je bezočno obasipao vazda zlovoljni gazda Ahmo u čijoj je radnji dirinčio kao pekarski

pomoćnik, ili njegova čangrizava žena Hanifa, nikada i ničim zadovoljna, ili nekadašnji kafanski jarani koji bi se, kada bi prolazio čaršijom, ispotiha cerekali i podvikivali za njim: »Juso! Hej, Juso! Popije li se šta u toj tekiji?«

I ništa, baš ništa nije bilo drukčije, ali osjećao je da nešto i negdje zaista jeste prepuklo i zjapilo u njemu kao otvorena rana. Već naredne večeri, nakon uobičajenog zikra, požalio je se šejhu na svoje tegobno stanje.

»Derviši su kao ruže«, rekao mu Veli efendija. »I što ih ahmaci više zasipaju đubretom, oni sve snažnije i ljepše mirišu! Nemoj to nikada zaboraviti, jer takvih uvreda, pa i gorih, bit će mnogo u životu. A na hodže ne obraćaj pažnju. Neznalice su to i pored iluma kojim se vole razmetati. I sâm im se i dan-danas čudim! Usta su im vazda puna Boga, a o Bogu ne znaju ništa! Duhovni mejtovi, pa to ti je...«

Jusufu se odgovor nije dopao, bio je odveć pojednostavljen, lakonski, nekako hladan, usputan... I suvišan. O hodžama je i sâm toliko znao. Duboko u sebi priželjkivao je nešto sasvim drugo – razumijevanje, toplu podršku, a najviše od svega pohvale – slatkaste, ugodne: zbog smjelog otpora žutobradom imamu, zbog predanosti vjeri i tarikatu, zbog pobjeda nad rakijom, nad kurvama, nad onom obijesnom i nezajažljivom životinjom u sebi, pa i zbog ihvana, u čijim bi očima, činilo mu se, istog časa porastao i postao, tako, veći, ugledniji, značajniji... Ali, ništa... Ništa slično nije se desilo... Šejh je već sjedio na svom postu, vedar i začudo nasmijan, naredio da se donesu duhan i čaj, i, kad su derviši posjedali, počeo je recitirati i tumačiti Sa'dijevu hikaju o naravi umišljenih derviša:

Uobraženi vidi samo sebe

Jer ima pred sobom zastor nadmenosti

Kad bi ti bilo dato oko koje sve vidi

Vidio bi da niko nije slabiji i jadniji od tebe...

Pokunjen i razočaran, Jusuf ga nije ni slušao. A da jeste, možda nikad više ne bi došao u tekiju, jer je šejh, tu pred svima, prepoznavši njegove skrivene misli, govorio zapravo o njemu.

Čini se da Jusuf, što pripovjedaču nije baš ugodno priznati, nije mnogo naučio od svog šejha. Istina, Kur'an je učio izvrsno, tedžvidski besprijekorno, lijepim i milozvučnim mekamom i, nerijetko, tokom mevludskih svečanosti ili uz Ramazan kad bi se u džamijama učile mukabele, bez imalo zazora, glasno i oštro, ispravljao bi učače kad bi preskočili ili nepravilno izgovorili određeni ajet ili čak harf.

Nije nebitno uočiti da su učači u džamijama bili isključivo hodže, te je po svoj prilici Jusuf ovakvim svojim istupima svjesno iskazivao sve snažniju netrpeljivost prema njima. I fikh, suhoparnu kanonsku disciplinu, poznavao je, kažu, dosta dobro. Tako je, opet pričaju, nekakav Hasan, hadžija i trgovac kožom iz Džafer mahale, ispred Turalibegove džamije, prije džume, nadmeno raspredao okupljenom društvu o Alejhisselamovim mudžizama, miradžu, njegovom razgovoru s Allahom...

Jusuf je šutio, slušao, šarao štapom po prašini i na koncu jedva čujno upitao: »Hasane, živ bio, de mi reci koji su farzovi abdesta?«

»Ih, tebe, pa ko to ne zna«, odmahnu rukom Hasan.

»Možda, možda, ali hajde ti mi reci?!«

»Pa, dobro, kad si toliko zaintačio«, reče ovaj razdražljivo. »Farzovi abdesta su ovi: Oprati tri puta desnu šaku, pa tri puta lijevu, pa tri puta isprati usta, pa tri puta isprati nos, pa...«

»Nije tako«, reče Jusuf i ne pogledavši ga. »Umjesto što vrljaš po nebesima, bolje bi ti bilo da naučiš ono što svako dijete u mektebu zna!«

Priča se da mu je tada Hasan, uvrijeđen i raspomamljen od bijesa, izredao sve po spisku i odjurio ne klanjavši džumu, a Jusuf je samo uzdahnuo i kao za sebe promrmljao: »Bože, što me turi u ovu kasabu da deveram s ovakvim ahmacima!«

Premda je, eto, dobro poznao Kur'an i fikh, a za sigurno i još štošta, njegov komotan odnos spram derviškog načina življenja ukazuje na to da o tesawufu nije znao mnogo, ili da, vjerovatnije, za ozbiljnije bavljenje tesawufom nije imao ni želje ni sklonosti.

Oštrouman, temperamentan, prodoran kakav je navodno bio, i kakvim ga ne bez stanovite pristrasnosti opisuju njegovi sinovi, teško se uklapao u klišeiziranu predodžbu o smjernom, skušenom dervišu, izmirenom sa sobom, svijetom i nebesima.

Za misticizam, ezoteriju i pronicanje u tajnoviti svijet onostranoga nije pokazivao osobito zanimanje, vazovi Veli efendijini bili su teški, nerazumljivi, Jusufu možda i dosadni, a obred zikra, tu žilu kucavicu derviškog načina života, doživljavao je kao puko mlataranje glavama, bez smisla i svrhe.

Dakako, ovo su tek puka nagađanja, piščeva domišljinja Jusufovih stanja i osjećanja, njegovih ko zna kakvih unutarnjih konflikata, no, ipak, za pretpostaviti je da je s

određenim razlogom do nekakvog dramatičnog raskola, u njemu, ili s Veli efendijom, čini se, zaista i došlo.

Jusuf, naime, prema već rečenim porodičnim predajama, u rano proljeće 1914. napušta tekiju, a i Tuzlu, i s porodicom odlazi u Koraj, pitomo podmajevičko selo, kupuje kuću, plodnu zemlju, iz koje, pričalo se, niče i ono što se zasadi naopačke, baveći se voćarstvom i uzgojem sitne stoke.

Koraj mu se dopao. Smješten na blagoj uzvišici ispod koje se ka sjeveru prostirala nepregledna posavska ravnica, imao je, kao i cijeli predio, zaista nečeg rajskog u sebi: obilje vode, bujnu vegetaciju, blagu klimu, a i samo mjesto imalo je odlike skromne, ali ukusno uređene čaršije. Središtem Koraja dominirao je mali trg, sa šadrvanom i kamenim klupama oko njega, dućanima, zanatskim radnjama, medresom, pučkom školom, imaretom i glavnom Čaršijskom džamijom koju su natkriljavale četiri prastare lipe.

S trga su se račvali putevi ka mahalama, pet ih je bilo, kažu, a u jednoj od njih, Donjoj mahali, nasuprot Jusufovoj kući, nalazila se raskošna i čuvena Careva džamija. Dao ju je, opet vele, sagraditi osvajač Bosne, sultan Mehmed Fatih, opčinjen ljepotom krajolika na koji je naišao povlačeći se s glavninom trupa ka istoku nakon osvojenja prijestolnog grada Jajca, u ljeto 1463. godine.

»Ovo je ko raj«, rekao je navodno tada i dodao da u toj ljepoti vrijedi sagraditi Božiju kuću.

Tako kaže legenda i tako je Koraj dobio ime, dok ozbiljni historičari, opet, iznose sasvim oprečne tvrdnje, prema kojima je ovaj sjeveroistočni ćošak Bosne u to vrijeme bio pod ugarskom vlašću, a Osmanlije ga zauzimaju sredinom dvadesetih godina šesnaestog stoljeća, pa priča o sultanu Mehmedu Fatihu i njegovoj izgradnji džamije ostaje ipak tek dio legende, što, opet, Korajcima nimalo ne

smeta da, ne bez ponosa, čvrsto vjeruju u nju i održavaju je živom sve do danas.

Kako god, Jusuf se brzo uklopio u novu sredinu. Vrijedan i promućuran, tokom proljeća digao je gazdinstvo na noge, pripremao za sjetvu pedesetak dunuma prvoklasne zemlje kupljene budzašto od propalog bega Fidahića, sadio mladice novih voćki, uspostavio dobre odnose s komšijama i, iščekujući plodove prve sjetve, pomalo trgovao s »priječanima«, uglavnom stokom, svojom i tuđom, ali prave i već ugovorene velike poslove – trgovinu kožom, vunom, krupnom i sitnom stokom, suhim voćem, pekmezom i medom – nije uspio realizovati. U tome ga je osujetilo nekakvo seljanče iz Bosanskog Grahova, Gavrilo Princip mu je ime: upucalo to seljanče na Vidovdan u Sarajevu nadvojvodu Franca Ferdinanda, a usput i trudnu mu ženu Sofiju, vojvotkinju od Henberga.

Vijest o atentatu doznao je u Brčkom. Ali, još štošta: da su u Sarajevu organizovane antisrpske demonstracije, da razularena masa pali i pljačka srpske kuće i dućane, da Reis ul ulema Džemaluddin Čaušević javno protestuje protiv tog bezprizornog pogroma, da očajnički poziva na mir, razum, stoljetnu toleranciju... Jusuf je shvatio šta se sprema i reagovao je munjevito. Dobro je znao da će odmazda uslijediti vrlo brzo, da Srbi iz okolnih sela ionako oštne zube na prebogati Koraj, a bolji povod za to nije im ni trebao. Narednog dana, u cik zore, porodicu je prebacio u obližnji i bezbijedni Čelić, smjestio se kod rođaka Hamida, čekao i smišljao šta i kako dalje, jer znao je da se desilo nešto isuviše krupno, strašno i nepremostivo, da nikada i ništa više neće biti isto.

Istog dana, u predvečerje, sjedio je na doksatu Hamidove kuće i gledao guste, crne oblake dima u daljini, a potom

i plamene jezike kako suču visoko u nebo i kilometrima naokolo osvjetljavaju plavičasti suton. Koraj je gorio kao da je od smole.